Q. F. F. Q. S.

DISSERTATIO MEDICA

DE

THERMIS,

QUAM

Cum consensu

Ampliss: Facult: Medicæ

Sub PRÆSIDIO

Clarissimi & Experientissimi

Doct: LAURENTII ROBERG,

Medic: Theoret: & Pract:

Professoris Ordinarii,

Publico examini submittit

S:Æ R:Æ M:TIS

ALUMNUS

CAROLUS ROCKMAN

SUDERMANNUS,

In Auditorio Gustav. majori die XX Maji horis solitis

UPSALIÆ A:o M DC XCIX.


WELLCOME
LIBRARY
INSTITUTE

REGII COLLEGII MEDICI STOCKHOLMIENSIS
PRÆSIDI,
Generosissimo atq; Amplissimo Domino,
DOCT: URBANO HIERNE,
Archiatro Regis & Reginæ
Dignissimo.

Nobilissimo atque Amplissimo
DOCT: JOHANNI MARTINO
ROTHLÖBEN,
Archiatro Regio Celeberrimo.

Nec non Amplissimo ac Experientissimo
DOCT. LAURENTIO MICRANDRO
Urbis metropolitanæ Physico Meritissimo.

Ut & reliquis
Viris Nobilissimis Experientissimis Dominis,
MEDICINÆ DOCTORIBUS,
ASSESSORIBUS AMPLISSIMIS,
PRACTICIS FELICISSIMIS,
PATRONIS AC PROMOTORIBUS SUIS
omni animi observantiâ maximè colendis,

Hoc qualecunque ingenii specimen offert, dicat, simulq; se totum commendat

C. ROCKMAN.

Hans Kongl: May:ts
Tro-Tienare och Tullnär wid Nykiöpings stora Siö-Tull/
Åhreborne och Högachtad
Herr OLOF ROCKMAN/
Min Högtåhrade Kiäre Fader.

FÖrst jag then lyckan fick på Pindi kullar wara/
Ther Phœbus ingen kånst och idråt månde spara;
Jag då strax warse blef hwad godt thet med sig har/
När man bland Lärda Män förnöter sina daar;
Ty then i theras kånst har lust sig låta lära/
Han kundskap får i alt han nånsin wil begiära.
Är ock slätt intet til/ som ei ransakas här/
Om Himmel/ Haf och Luft/ Berg-strefwor/ och hwad mer.
Hwad torra Jorden gier/ när wi then skiöta/ laga/
Och hwad ofäiligt gagn af Watnet wi här taga/
Om wi thet märckie grant; i Thetis skiöte är
Fast mera än som oß then blotta Jorden bär.
Ty skull' ei Medici thes låf så kunnat höja/
Om the ei hade sedt at Watnet giet et nöje/
Och huru krafftigt som et Bad för hälsan är/
Bad/ thet hwart kreatur oß dagli' bruka lär.
Om Turcken än i dag/ och Rom i forna dagar
Skrifs/ at the wackra Bad them allmänt har behagat;
Fördenskul the ock så sin' Badstur ther til bracht/
At Tempel eller Slått ei liknas wid thes pracht.
Hwad jag i korthet nu om Badstur hafwer skrifwit/
Och om theß rätta bruk/ som mig wid handen gifwit
The lärda gamlas wärck. Min Far-kiär endast är/
Then jag til räkna kan the slögder/ som jag här
På Pindo hafwer lärdt/ ty Far-kiär hafwer warit/
Som giordt/ at jag har fådt the saker så åhrfarit;
Ty önskar jag: O GUD täcks mig then glädjen tee/
At jag i många daar får Far-kiär sunder see!!!

Min högtåhrade kiäre Faders

Lydigste Son

C. ROCKMAN.



Q. B. V.



NEquem dissertationis hujus de Thermis inscriptio seducat, præmoneo, non hîc de omnis generis mihi, sed vulgaribus solummodo lavationibus sermonem futurum: nam ferinarum seu mineralium & medicatarum balnearum vires dilucidare velle gravius esse meis viribus onus, & aliis relinquendum tibicinibus lubenter agnosco. Primùm autem gentium quarundam instituta circa hanc rem, non tam meis quam auctorum, quos sequor, verbis referam; deinde quæ de balnearum in conservanda sanitate efficacia, variè vulgo disputantur, rationibus desumtis ex probatis artis medicæ Scriptoribus, explicare conabor. Verum à Lectore Benevolo duplici nomine ante omnia mihi petenda venia est; tum ut ne propterea quod vulgare sit, statim & indignum Academica ventilatione argumentum hocce judicet, cum etiam in vulgarium horum præpostero usu, afflictæ valetudinis prima initia non raro lateant; tum ut ne succensere velit, si quid alicubi, quod vel fusius enarrari, vel alio sensu melius dici debuisset, inveniatur, cum in paucas hasce pagellas multa congeri non potuerint, & labi in hisce rebus absque periculo liceat. Initium itaque ab iis faciam, quæ de Balneis in genere dicenda habeo, tum ea, quæ propiora nostro proposito sunt, adjiciam.

Equidem illos, qui de rerum inventoribus indagandis esse solliciti solent, circa balnearum originem non nisi frustraneam & supervacaneam suscepturos operam puto; neque enim facilius determinabitur, quis primus mortalium lavationes instituerit, quam quis vel agros colere, vel construere tecta, vel ab æstu ac frigore sese tueri cœperit; cum horum nullum magis vel necessarium, vel conveniens homini sit, quam abluere sordes, vel lassata laboribus corpora molli aquarum fotu reficere. Adeoque facile crediderim, vel inde usque ab inundationibus orbis terrarum, vel antea etiam, si tam altè temporum memoriam repetere libet, lavationes mortalibus, & frequenter quidem usurpatas fuisse. Illorum itaque assertionem non sequor, qui barbaras olim dictas Europæ gentes, non nisi postquam à Romanis devictæ fuerunt, unà cum reliquis cultioribus vitæ moribus, lavandi etiam consvetudinem accepisse putant.

Nisi forsan id de magnificis illis publicarum thermarum ædificiis, non tam ad salubritatem vel usum, quam ad delicias & luxum; vel in memoriam & majestatem Principum, vel denique ad occupandum fascinandumque mobile & otiosum vulgus, exstructis institutisque intelligi velint. Quarum splendori, cum Romanarum rerum magnitudinem, ut in aliis rebus, sic præcipuè in thermis cunctarum nationum miracula superasse glorietur Baccius in suo de Thermis Tractatu lib. 7. cap. 1, sicuti nihil quidquam detraho; ita luxum haud obscurè innuunt, quæ idem fatetur: ex magnificis, in thermis Imperatorum titulis patere, eos æternitatem nominis sui tanti operis magnitudine affectasse, vel eundem manifestius detegunt, quæ scribit Seneca epist. 86. *quod quisque pauper sibi videretur ac sordidus, nisi parietes balneorum magnis ac pretiosis orbibus refulsissent; nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta fuissent; nisi illis undique operosa, & in picturæ modum*

variata

variata circumlitio prætexta fuiſſet; niſi vitro condita camera; niſi Thaſius lapis, quondam rarum in aliquo ſpectaculum templo, piſcinas circumdediſſet, in quas multa ſudatione corpora exinanita demitterent; niſi aquas argentea epiſtomia fudiſſent: Et paulò poſt: *quantum,* inquit, *ſtatuarum, quantum columnarum eſt nihil ſuſtinentium, ſed in ornamentum poſitarum, impenſæ cauſſa; quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? eò deliciarum pervenimus, ut niſi gemmas calcare nolimus.* Ut reticeam Neronis luxum, & quæ de Heliogabalo ex Lampridio citantur, nunquam in piſcinis lavari ſolitum, niſi illæ croco aliisq; pretioſis ungventis perfuſæ fuiſſent; vel planè conſperſis eo modo ad luxum, parietibus utebantur, ut, dum quis ſe parieti affricaret, quod facere ſolebant, ipſis ſine miniſtris perungi liceret. Sed ſuperfluas certè delicias, ſi quid aliud, penſiles balneæ clarè docent, de quibus Plinius lib. 26. c. 3. ubi Cleophantum Medicum refert inter alia blandimenta, *ſuſpenſos lectulos excogitaſſe, & penſiles balneas, ut horum jactatu, aut morbos extenuaret, aut ſomnos alliceret:* quod dum curioſius laudat Baccius, vereor, ne Lectori in veterum inventis admirandis nimius videatur. *Si jam mente,* inquit, *concipias, videre hominem in balneo penſili, vel ægritudine debilem, vel voluptuoſæ vitæ gratia, cujus dulci tepore ac leni jactatu; & næniis, & dulci concentu tibiarum, ſomno & quieti indulgeretur, jam nihil poterit excogitari ſvavius.* Sicuti etiam otioſæ plebis Romanæ gratia â Principibus hæc omnia inſtituta fuiſſe agnoſcit Baccius, dum cap. 11. *Per has,* inquit, *delicias retrahebantur à vitiis animi, & otium, quod omnium malorum fomes eſt, tollebatur, ſeditiones arcebantur, & omnes populares corruptelæ.* Idemque apertius cap. 7. *vidiſſes tum frequentem civitatem, non ſecus ac hodie nos ſolemus ſacras eccleſias feſtis ſollennibus, frequentare thermas: alios ad ſanitatem tuendam, alios ad oblectamenta tam animi quam*

 corporis

corporis capienda, pro celebritate illa populi, pro variarum rerum ac ludorum spectaculis, denique pro amœnitate loci deliciosissimi. Unde βαλανείας idcirco dictas græca voce existimat D. Augustinus in Confessionibus, quod βάλλει τὰς ἀνίας, id est, quod anxietates tollat.

Sicut itaque, antiquis temporibus ad exercitia Romanis Martius campus sufficiebat, ita ad lavationes vicinum Tibur, in quo juventus post exercitium armorum sudorem pulveremque ablueret. Sed, quibus utebantur, balneola, non nisi angusta fieri & tenebricosa solebant; *Nec enim*, inquit Seneca, *majoribus nostris balneum calidum videbatur, nisi & esset obscurum.* Ita posteaquam spatiosas Thermas palæstris, hoc est, exercitationibus lavationes jungere in Italia cœperunt, paulatimque consvetudo singulis diebus easdem frequentare suscepta fuit, celeriter etiam ad reliquas provincias, quibus Romani imperarunt, mos idem per deductas colonias, & municipia pervenit: magnusq; ubiq; thermarum numerus exstrui cœpit; quæ corruente tandem vasto isto imperio partim civilibus bellis destruebantur, partim etiam posteritate in alios ritus & alia studia conversa, per negligentiam collapsæ fuerunt, manentibus tamen & sic tum alibi, tum in Italia præcipuè, reliquiis in hunc usque diem, non sine omnium stupore, perdurantibus, operumque magnificentiam, tum inæstimabilem pulchritudinem ipsa suâ ruinâ docentibus. Multa, inquit Baccius lib. 7. cap. 3. *occurrunt thermarum vestigia in Germania, in Gallia, in Britannia sed longe plura visuntur in Italia in quibus (vidi sæpius) per inscitiam etiam doctos viros obstupescere, alii theatra, alii Labyrinthos, alii memorandas moles alicujus sepulchri jactantes.* Et lib. 7. de Thermis Diocletianis scribens, quarum etiam ichnographiam tradit, quam, ni fallor, hinc desumtam, licet quibusdam omissis, suis inseruit de Architectura libris Serlius: *Diocletianæ*, inquit, *thermæ exactissimo*

ſimo ordine atque ampliſſimo exſtructæ fuerunt, in quarum opus quadraginta millia Chriſtianorum principem addixiſſe accepimus. Et paulò poſt: *Hæ cum integro ferme ædificio admirandæ permanerent hodie Cartuſienſium monaſterio ſacræ à Pio quarto Pontifice maximo ſub titulo S. Mariæ de Angelis magnificè reſtaurantur, poſito in ipſa Baſilica diſticho ad perpetuam rei memoriam:*

Quæ fuerant Thermæ, nunc templum eſt virginis, auctor
Eſt Pius ipſe pater, cedite deliciæ.

Verum ut Thermarum magnificentiam aliis deſcribendam relinquamus, illa etiam, quæ ſuper luxu immodico corruptisque iſtorum temporum per nimias opes felicitatemque moribus, boni viri Seneca, Plinius & Plutarchus conqueruntur, prætereamus, illud hîc ſolummodo notamus: Romanos & ab aliis accepiſſe hoc inſtitutum, nec niſi ſerò admodum, utpote paulò ante tempora Auguſti Cæſaris, tum maximè florente architectura, imitatos eſſe: ob aquarum præcipuè incommoditatem, quarum in colles, ubi tunc habitarunt Romani, difficilis erat nec ſine maxima impenſa perductio. Huic operi igitur ea, qua deſtinabant amplitudine perficiendo, non niſi opibus divitiisque ſubjugatarum gentium Romam derivatis, tranſlatoque in Principes imperio ſufficiebant. Plinius lib. 36. cap. 15. *Si quis*, inquit, *diligentius æſtimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piſcinis, domibus, Euripis, hortis, ſuburbanis villis ſpatioque advenientis exſtructos arcus, montes perfoſſos, convalles æquatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuiſſe in toto orbe terrarum.* Et Baccius: *Romæ quatuordecim fuerant aquæ ductus ex cocto latere ea latitudine ac profunditate, ut ferè eques ipſo cum equo per eos poſſet evadere.* Et de Agrippa, loco ante citato, Plinius: *Agrippa*, Auguſti gener, *in ædilitate ſua aquis aliis corrivatis atq; emendatis & aliis noviter adductis lacus ſeptingentos fecit, præterea ſalientes (fontes) CV, caſtella CXXX, complura etiam*

cultu magnifica; operibus iis signa CCC ærea aut marmorea imposuit, columnas ex marmore CD eaque omnia annuo spatio: Quæ sic interpretatur Baccius: *per lacus intelligo alveos brevi muro, in quibus aqua reciperetur, ut apud nos fontana lavacra, fullonum stagna, jumentorum aquagia & hujusmodi publica commoda. Fontes, qui primas & sinceras ex castello funderent aquas. Castella, certa aquæ ductuum receptacula ad mœnia & in viarum divortiis, ubi aquarum facienda esset distributio.*

Sicuti autem à Græcis, qui ante horum tempora opibus imperioque florentes, in thermarum tum magnificentia tum luxu nullis aliis modestiores fuerunt, Romani & ædificandi rationem & reliquum morem omnem acceperunt, quod, ut instituta alia taceam, vel ipsa Thermarum, Apodyterii, Laconici, Hypocausti aliarumque partium nomina sufficienter indicant; ita ad Græcos hunc cum luxu magnoque apparatu ac, ut ita dicam, tumultu lavandi morem ab Asiaticis, nominatimque Persis, ante hos vastissimum orientis imperium possidentibus per contagium quasi emanasse, vel inde liquet, quod Alexander Macedonum rex, cum captâ regiâ Darii balneum ingrederetur, aquarumque ductus & hydrias & pelves, ungventorum odores & alabastros, cunctaque auro lita & miro ornamento instructa cerneret, ut insolita nec sibi ante visa & admiraretur primum, & post irrideret.

Antiquiores Asiæ dominatus nunc nil moror, sed ex his omnibus tandem concludo, luxum in thermis immodicum quarundam quidem gentium inventum fuisse, ipsam tamen lavandi consvetudinem tum ob delicias, tum ob sanitatem maximè conservandam omnibus orbis gentibus, & antiquis temporibus frequentem fuisse, & in hunc usque diem æstimatam vigere quam maximè. Quod ut evincam, ad vim argumentationis meæ plurimum interest; utpote qui præter

rationes,

rationes, quas ex Medicorum ſcriptis habeo, hunc præcipuè conſenſum gentium evidenter oſtendere putem, nihil eſſe balnei recto uſu ad hominis tuendam valetudinem, vel convenientius, vel etiam magis neceſſarium.

Ad hanc verò lavationum antiquitatem oſtendendam non multis repetam quæ tradunt auctores, idcirco calida balnea fuiſſe cognominata Herculea, quod Minerva olim feſſo Herculi calida paraſſet lavacra, vel quod eidem Vulcanus muneris vice fervidam ſuppoſuerit. Nec urgeo quæ â Platone referuntur in Critia p. 562, Atlanticam olim inſulam munere Neptuni tum alia varii generis delicia, etiam balnea habuiſſe omni cultu ornata, partim quidem ſub divo patentia, partim verò ſub tecto calentia lavacra hyberno tempore, atque ſeorſim alia regibus privata, alia viris, alia mulieribus, alia etiam equis ceterisque jumentis. Homerus nobis ſufficiet, cujus ſcriptis ſicut nullum inter Poëtas antiquius adferre poſſum teſtimonium, ita quam fuerit rituum omnium ferè memoriâ dignorum obſervantiſſimus, etiam in his rebus patet. Non moror quæ habet de lavatione Veneris Odyſſ. lib. 8. *ad Cyprum pervenit, ridens Venus in Paphum, ubi illi lucus araque ture odorata, hîc autem ipſam Gratiæ lavarunt & unxerunt oleo immortali, ut Deos decet immortales, veſtes autem induebant deſiderabiles viſu ſuſpiciendas.* Potius referam quæ de Ulyſſe Iliados lib. 10. traduntur, unde patet hominibus, ut mundo corpore cænare poſſent, neceſſum fuiſſe, ut pulverem, & inter exercendum contractas ſordes deponerent, exſiccatasq; Sole vel frigore rigentes corporis partes adtemperarent, iſtis præcipuè temporibus & locis, ubi magna ex parte corpora nuda ferebant; & lineorum pannorum, qui corpora à ſorditie tuentur, uſus, ut teſtantur auctores, vel non dum invẽtus aut ſaltem infrequens erat. *Ulyſſes*, inquit Poëta, *transfoſſam egit unungulos equos, cachinnans ſimul autem ceteri ibant*

bant gaudentes Achivi, hi verò cum ad Thytide tentorium benè structum venerunt, equos quidem allegarunt scite sectis loris præsepe ad equinum, ubi Diomedis equi stabant veloces dulce triticum edentes, navis autem in puppi exuvias cruentas Dolonis posuit Ulysses, ut sacrum pararent Minervæ, ipsi autem sudorem multum abluerunt, mare ingressi tibiasque & collum circaque femora, sed postquam ipsis unda maris sudorem multum abluit à corpore, & refrigerati sunt sub dilecto corde, in labra ingressi benè polita loti sunt, sicque loti & uncti pingui oleo jentaculo assidebant, exq; cratere Minervæ pleno hauriētes libarunt dulce vinum. Præterea lotiones & unctiones ante cibum fieri solitas probant quæ de Ulyssis filio à Nestore hospitio excepto refert Poëta Odyss. lib. 3. *Interea verò Thelemacum lavit pulchra Polycaste Nestoris minima natu filia Nelei filii porro postquam lavit & unxit pingui oleo circa ipsum autem indusium pulchrum jecit atque tunicam è lavacro exiit corpore immortalibus similis apud Nestorem verò profectus resedit pastorem populorum, hi verò* (filii) *postquam assarunt carnes exteriores & detraxerunt epulabantur sedentes, deinde viri fortes surgebant vinum infundentes in aureis poculis, ceterum postquam potus & cibi desiderium amoverunt inter illos sermonem cœpit Gerenius eques Nestor,* & quæ sequuntur. Quæ de Ulyssis lavatione frigida Odyss: lib: 6 habentur, quoniam paulò longiora sunt, hîc ut pagellis parcam, non adscribo, & ut taceam lavationes ad universi corporis elegantiam decorationemque, ad ipsos etiam animi morbos, ut ita dicam, easdem valere, diluendasque curas mœstitiamq; docet Poëta Od: lib. 8. *ipsum scilicet Ulyssem è vestigio ancilla lavari jussit in lavacrum ubi conscendisset ille verò libenter vidit animo calida lavacra quoniam neutiquam curatusque frequentarat ex quo reliquit domum Calypsus pulchricomæ. Interea ei cura tanquam Deo perpetua fuerat, hunc postquam ancillæ lavarunt & unxerunt*

runt oleo circa ipsum Chlænam pulchram jecerunt atq; tunicam; ex labro egressus ad viros vini potatores ibat; Nausica autem à Diis pulchritudinem habens & quæ sequuntur. Item lavationem Ulyssis describens, cum esset in domo Circes: *Cæterum postquam efferbuit aqua in splendido aheno, in labrum me collocatum lavit ex tripode magno, suaviter fusa aqua per caput & humeros, ut mihi laborem animum rodentem demeret membris, porro postea lavit & unxit pingui oleo chlænam mihi pulchram circuminduit atque tunicam, collocavit autem me introductum ad thronum argenteum pulchrum fabrefactum, scabellum autem sub pedibus erat, aquam autem ancilla guturnio infundebat ferens pulchro aurato super argenteo lebete ad lavandum, juxta autem politam extendit mensam,* & quæ sequuntur. Præterea etiam fœminas primis istis temporibus ad viros lavandos adhibitas fuisse, sicut & hodie nostris moribus hoc non indecorum habetur; licet illud in Græcia vel in Italia in desvetudinem postea propter frequentiorem, credo, in istis regionibus mulierum procacitatem abierit, docemur ex Odyss: lib: 19. ubi Penelope famulas offert Ulyssi non dum recognito, ut lavarent & ungerent, sed respondet prudens Ulysses: *neq; mihi pelvis pedum amabilis in animo est, neque mulier pedem tanget nostrum harum, quæ in domo ministræ sunt; nisi aliqua vetula est antiqua prudentia sciens, quæ toleravit tot mente quot ego, hanc non invideo tangere pedes meos.* Deniq; non privatis vel quibusdam saltem lavationes in usu fuisse, sed maximè communes vulgoq; receptissimas, patet ex lib. 8. ubi Alcinous de gentis suæ moribus *non pugiles,* inquit, *sumus inculpati, neq; luctatores, sed pedibus celeriter possumus currere, & navibus optimi sumus: semper autem nobis conviviumque gratum, citaraque, chorique, vestesque mutatoriæ, lavacraque calida & cubilia.*

Oſtenſa ſic antiquitate lavationum antequam easdem & in hunc diem plurimis orbis gentibus frequentes eſſe probetur, pauca quædam & præcipua Romanorum in balneis inſtituta referam, quæque vel Baccius, vel qui eodem ferè tempore de eodem argumento ſcripſit Mercurialis, diffuſius pertractant, breviſſime hic contraham: in eum præcipuè finem, ut, ſi quid à noſtris moribus diſcrepans & diverſum Benevolo Lectori occurrat, occaſionem de illa re judicandi nanciſcatur.

Primò itaque loca balneum conſtituentia erant præcipuè Frigida lavatio, Frigidarium, Tepidarium, Sudatio calida, & Calida lavatio. Inſerviebãt autem Hypocauſtum, Aquarium & Vaſarium, quæ omnia loca, inquit Mercurialis, concamerata & fornicum modo fabricata fuiſſe, cognoſcere poſſunt qui Romanarum thermarum reliquias contemplari voluerint.

Ad Frigidam lavationem frigidæ aquæ lavacra, quæ piſcinæ & baptiſteria nuncupabantur, pro natationis uſu, tum ob æſtatem, tum ob eos, qui frigidam lavationem omni tempore proſequebantur, ob valetudinem ſive ob delicias; addit Baccius, ob exercitium, ut juvenes ſimul ad aquarum obeunda pericula exercerentur; & pag. 455. adeo prævaluit frigidarum uſus, ut vix quidem aliis balneis uterentur, etiam Medicis id ſvadentibus; Galenus lib. x. Method. *Frigida lavatio totum corpus conſtringendo & conſtipando, vires durata cute firmat, non ſecus atque accidere ſolet calenti ferro, quod cum in frigidam mittitur, & refrigeratur & induratur.* Et Plin. lib. 29. c. 1. *Carmis Maſilienſis medicus damnatis prioribus medicis ac balneis frigida lavari hybernis etiam algoribus perſvaſit; merſitque ægros in lacus.* & Oribaſ. lib. 10. c. 20. *Sæpe numero à cœna cum ægrè in ſomnum delabor propter æſtum, in frigidam deſcendere conſvevi, & mirabile eſt, quam jucundam noctem tranſigam.* Hunc verò frigida lavandi more in noſtris

etiam aquilonaribus frequentem cum alii culpare soleant, adducam Nob: Ranzov. Producis Cimbriæ testimonium, qui in conserv. valetud. capite de Balneis scripsit: *Merentur laudem balnea subfrigida, quibus majores nostri uti consueverunt, in his membra non pedetentim, sed universum corpus submergendum esse volunt nonnulli medici, quod mihi etiam probatur, si modò corpus non est antea exercitatione aliqua calefactum.* & paullo post: *Quamvis frigida lotio repentina horrorem incutiat non levem, videaturque homo totus corrigescere, multa tamen & magna commoda adfert.* & paulò post: *Ego sanè hanc lotionem sæpè adhibui posteaquam in Hieron. Cardani de aqua opusculum inciderem, & Celsi consilium de hac frigida lotione penitus cognoscerem.*

Sed revertor ad Romanorum balnea, ubi Frigidarium seuApodyterium exstructum erat, ut è Tepidario & Calidario egressi frigido aëre frui possent, secundum Mercurialem. Hîc loturi exuebantur, unde & nomen accepit, eratq; hæc pars in publicis balneis admodum vasta & cuivis pervia; unde Capsarii conducebantur, ut vestimenta lavandorum à furibus conservarent. De hoc loco Baccius: *Erat prima & nobilissima thermarum pars figura in quadrum oblonga ac hemicyclis quaqua facie distinctum, unde sapienter hæc pars proposita est pro prima porticu ecclesiæ à Michaële Angelo Bonaroto,* & quæ sequuntur.

Tepidarium annexum erat Frigidario, secundum Mercurialem, quanquam hoc cum Apodyterio seu Spoliatorio unum facit Baccius, quod utrumque obtigisse, nec uno eodemque modo semper exstructa fuisse hæc loca crediderim; hîc exeuntes de frigido seu calido loco tam diu morabantur, quousque ad alterum eorum citra noxam recipiendam sese disposuissent. Calidarium seu sudatio calida à Celsô Laconicum dicitur; cella erat nullam aquam intra se continens, ad

 provocan-

provocandum sudorem potissimùm instituta, de quo Baccius: *Hic vapores mixti hemisphærium Laconici petentes sub curvatura concamerati hujus ac rotundi loci, in tenuissimas convertebantur aspergines; quæ imbrium modo super capita eorum, qui morabantur in Laconico, depluebant.* Hunc tamen locum Celsus minus amœnum descripsit, dum assas sudationes dixit, & siccum calorem ædificio hîc inclusum exsiccare corpora; & Seneca, elixari ac exanimari corpora dixit.

Calida lavatio seu cella calida labris aquæ continendæ positis referta, erat primaria balnei pars, & teste Baccio, duplex magnitudine ad cæteras cameras, lumen superius recipiens; hinc Statius: *Multus ubiq; dies radiis ubi culmina totis perforat Sol.* Et in Laurentinæ villæ descriptione Plinius ep. 17. l. 2. piscinam nominat, ex qua natantes mare prospiciant, & Seneca loc. cit. *nunc totius diei solem fenestris amplissimis recipiunt, ubi ex solio agros & maria prospiciant.* Hoc loco vasa, quibus lavabantur, alia erant immobilia, ex lateribus vel marmore, adeoque magna, ut etiam in ipsis aliquo pacto natare concederetur, quæ verò moveri poterant, in privatis balneis ut plurimum erant quadrata, oblonga, rotundiuscula, ovali figura ex lapide, marmore, ære, ligno, quibus aqua variè temperata inerat seu continebatur, ut Seneca inquit ep. 86. *Hoc quoque Ædiles fungebantur officio, ut intrarent ea loca quæ populum receptabant, exigerentque munditias & utilem ac salubrem temperaturam.* Et antiquos quidem mollibus ac moderatè calidis balneis usos fuisse referunt, post tamen calidissimas etiam in pretio fuisse constat, hinc Statius: *Ubi alio Sol improbus uritur æstu.* Hinc etiam Seneca calorem dixit, incendio similem, nec quidquam interesse, ardeat balneum an caleat, adeo quidem ut convictum in aliquo scelere servum vivum lavare oporteat.

Sequitur Hypocaustum, in quo describendo ero prolixior, si quid fortè in Romanorum institutis occurrere possit, quod ad

nostrum

nostrum balnea calefaciendi modum aliquam emẽdationem afferret. Est autem Hypocaustum minimè cum Laconico confundendum: nam fornax erat seu caminata structura subterranea Calidario, calidæ lavationi atq; Vasario supposita, in qua ad calefaciendum tum aquam tum prædicta loca ignis succẽdebatur, & ne exstingveretur, à servis frequenter cum pilis & glomis pice illitis excitabatur. Hinc Statius in Baln. Etrusc:

crepantis,
Auditura pilas, ubi languidus ignis inerrat
Ædibus, & tenuem volvunt hypocausta vaporem.

Et Ausonius in Mosella sic expressit:

Quid quæ sulphurea substructa crepidine fumant
Balnea, ferventi cum Mulciber haustus operto
Volvit anhelatas tectoria per cava flammas,
Inclusum glomerans æstu exspirante vaporem.

Et Plutarchus in Sympos: l. 3. probl. x. narrat; ædiles cavisse ne ignis balnearum ex olea succenderetur, neque in eum conjiceretur lolium, quod horum nidores gravedinem capitis & & vertigines lavantibus invehant. Et de Græcis balneis Zvingerus, in iis tantam plerumque hominum cujusq; ordinis turbam convolasse, ut balneatores pertæsi æris, granum, quod vertigines facit carbonibus injicerent ut tædio odoris exirent. Et ex Senecæ ep. 90. *tempestate sua inventos esse parietibus impressos tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul & summa foveret æqualiter,* hinc Statius: *Stupet ipse beatas Circumplexus opes & parcius imperat ignis.* & Baccius: *vestigium antiquum tubulorum ejusmodi parietibus impressorum visitur in sacrario S. Helenæ, qui sub opere tectorio quadrata forma 4 digitorum latitudine ac triplici conjuncti ordine ab imo hypocausto calores in supernas ædium partes deferre debebant, ex quibus mirum artificium illius seculi in fovendis ædibus intelligitur, ac mira in omni vitæ cultu diversitas à nostris usibus.*

Et paulò post quasi indignatur desiisse illum morem, *nos hodie* inquit, *onusti vestibus & quasi compedibus braccati ad cineres cubamus totos dies, unde otio & strictura vestium torpescimus, fumo oculis lædimur, mente ac omnibus sensoriis langvescimus.* Sed & notanda videntur, quæ addit paulò post: *Unum tamen damnum adferre potuerunt illis temporibus, illa hypocaustorum per quasque ædium partes frequentia quod crebra ac tam vasta inducebant incendia.* & lib. 4. cap. 4. *Vapores igniculi à communi quodam subjectoque hypocausto usque quaq; perduci consueverunt, per exiguos tubos fictiles ad omnes ædium partes etiam sub via & sub xistis ac viridariis ad principales ædes, nec aliam ob caussam credo tam crebra & tam vasta apud illos antiquos accidisse incendia, nisi ex fomite* (fuligine aliqua oppletis tubis) *vaporeq; adeo continuo familiariq; per omnes ædes, quale sub Tito Romæ accidit, cum urbis tertia pars igne consumeretur.*

Aquarium cella erat calidæ lavationi atq; calidario adnexa, in qua alveus magnus ædificatus erat, ad continendam aquam ex aquæductibus & aliunde invectam atq; in frigidam lavationem & calidam per fistulas corrivandam, de quibus Baccius lib. 7. c. 9. *Occulti canales erant, vel fistulæ intra parietes occultæ, quæ in cameras balnearum, ubi opportunis locis essent epistomia, infundebant aquas, ut recens semper veluti ex fonte per cameras transcurreret;* de quibus eleganter ut Poetam decet, Statius in lib. 1. Sylv:

- - *argento felix propellitur unda,*
Argentoque cadit labrisque nitentibus instat
Delicias mirata suas, & abire recusat.

Vasarium non longè ab hac situm, ubi vasa conservabantur balneorum servitiis necessaria, & ubi aqua pro ipsis calefiebat, de quo Vitruvius lib. 5. c. 10, *Ahenea vasa super hypocaustum tria composita fuisse, unum Calidarium, alterum Tepidarium, tertium Frigidarium, & ita collocata, uti ex Tepidario*

pidario in Calidarium quantum aquæ calidæ exiisset, influeret, de Frigidario in Tepidarium ad eundem modum. *Unde* inquit Baccius lib. 7. c. 9, *planum fit artificium, quomodo ad communem usum & , quæ innumerabili populo sufficeret tanta aquarum copia calefieret, & ex vasis suppeditaretur in balneas.* In quem finem Senecam citat, qui ad Lucilium epist. asserit, construi solitum in ipsis milliariis (erant ænea vel plumbea vasa maximi aheni instar) dracones, qui erant fistulata vasa tubæ instar, ære tenui, per declive milliario circumdata, ut aqua dum ad os draconis conglomerati specie pluries eundem ignem ambiret, per tantum flueret spatii, quantum adquirendo calori satis esset. De tempore lavandi ex Cassiodoro refert Mercurialis, ante tempora Severi nunquam thermas fuisse ante auroram apertas, & semper claudi consvevisse ante occasum Solis, ipsumque Imperatorem publicarum thermarum luminibus oleum addidisse, quo & in nocte paterent. De hisce lychnis sic Baccius c. 12. lib. 7, *Pro lavationibus nocturnis lychni ænei in thermis pensiles erant Græcorum more, angulorum & luminum unius, duorum, trium, plurium.* Veteres autem, ut Seneca refert epist. 86, quotidie brachia & crura abluebant, toti nundinis solum lavabantur, post cœperunt singulis diebus toto corpore lavari, idq; paulò ante quam cibus sumeretur, unde etiam, ut hoc addam, in stratis dum cœnarent, accumbendi consvetudo introducta fuit: maximè verò lavandi tempus à meridiano ad vesperam constitutum fuit, propterea quod cum semel duntaxat in die saturarentur majores, nullum tempus hoc ipso oportunius habebatur, quod circa octavam diei horam paulò ante cœnam erat; *Nam communiter vir Romanus,* inquit Baccius loc. cit. *impransus aut jentaculo primo manè refectus postquam bonam diei partem impendisset negotiis, mox à meridie exercitiis & balneo utebatur, à balneo cœnabat opipare:* Ut plurimum itaque prius exercebantur, dein balneum ingrediebantur,

diebantur. Fuere autem exercitationum varia genera, quibus præpararentur ad balnea. Plautus in Bacchide de palæstris: *Ibi cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila, saliendo se exercebant.* Etiam equi cursu vel agitatu, præcipuè verò post parvæ pilæ lusum calidis balneis lavari solitos scribit Galenus in Tract. de parv. pilæ lusu. Alii ambulatione duntaxat ante balneum contenti erant, alii clara lectione vel disputatione in hemicyclis, vel declamatione oratoria, vel cantu musico; hunc itaq; tenorem ferè observatum fuisse patet. Primum legitur exercitium, deinde balneum, ubi frictio fiebat & detersio, mox statim frigida lavatio, postea unctio, hinc cibus & potus, ultimò somnus; & Celsus lib. 1. c. 4. *Sub veste primum paululum in Tepidario sudare solebant, tum transire ad Calidarium seu Laconicum, ubi sudabatur largius, tum aut in calidam descendere aut in tepidam, deinde in frigidam.* Et Galenus lib. X. meth: *primùm*, inquit, *ingredientes in aëre versantur calido, hinc in aquam calidam descendunt, ab hac mox in frigidam ibant, & tandem sudores detergebant & ungebantur.*

Cum itaque qui balneas ingrediebantur publicas quadrantem solummodo balneatori darent, idq; commune pretium esset, ut taceam, sæpè Principes balneum sine mercede populo constituisse; eos etiam, ut probat Mercurialis, qui ante XIV annum erant, nihil solvisse, non mirum est cum ita vili pretio lavare liceret, nullum hominum genus à publico balneo abstinuisse, sed pueri, juvenes, viri, senes decrepiti, nobiles & ignobiles lavabantur, & ut Baccius l. 7. c. 2. *tam senes quam consulares atque amplissimi ordinis viri, nec non artifices & matronæ.* Sed præ cæteris Mercurialis l. 1. c. 10. *Cytharedos, Præcones, Tragœdos, Phonaschos, Comœdos frequentare balnea solitos* refert ex Galeno lib. 3. de comp. med: *quod vocem ablæsam & assiduis clamoribus exasperatam aquarum dulcium humectatione curabant integramque servabant.* Nec fœmina-

rum

rum tamen lavationes una cum viris ſemper & ubique promiſcuas fuiſſe credendum eſt, nam viris eas ingredi ob ſalubritatem vetitum fuiſſe interdum conſtat, ſed conjuncta tamen in balneis bina ædificia fuerunt, unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur, & ut ex Gellii lib. x. cap. 3. habet Mercurialis, *pudor non patiebatur utrumque ſexum ſimul lavari, ſed commoditas conjungi deſiderabat.* Sic Hadrianum principem viros diſcretos à fœminis lavari voluiſſe, & Marcum Antoninum balnea promiſcua ſuſtuliſſe, eademq; ab Heliogabalo renovata Alexandrum Severum prohibuiſſe refert Baccius lib. 7. cap. 4. citatque legem cenſoriam, ut à promiſcuis abſtinerent balneis, nec mulieres commune lavacrum cum viris libidinis cauſſa intrarent, repudii & dotis amiſſionis periculo, & paulò poſt: *Vir qui thermas mulieribus diſcretas violenter intrare præſumſiſſet, capite punietur.*

Sed quæ prolixius de Romanorum in thermis gymnaſiisque inſtitutis & conſvetudine, ex veterum ſcriptis curioſe collegerunt, quos citavi ſæpius, Baccius & Mercurialis, hic prætereo & omitto, transeamque ad reliqua quæ habeo dicenda, ubi paucis tantum tonſtrinæ ac oleariæ cellæ mentionem fecero: ſervabantur autem his locis & odores ad oportunos uſus, & præterea barbæ & capillorum cultui vacabant, eratque ſecundum Baccium hæc pars una ex maximè neceſſariis, & Mercurialis: qui vel loturi & ſeſe exercitaturi in gymnaſium veniebant, majori ex parte ſpoliabantur in apodyterio, poſtea horum nonnulli alipterium ingredientes ungebãtur, & poſtquam ſeſe quantum libuerat exercuiſſent, ibidem ſtrigilibus detergebantur. Erant autem, quibus ſtrigmenta & ſordes à corporibus radebantur, ſtrigiles ferrei, vel aurei, vel argentei, vel cornei, vel eburnei, vel ænei, & præter hos balneorum ſtrigiles plerumque etiam ſpongiæ erant, vel linei, & qualem quisque proprium ſecum gerebat, præſertim quicun-

que communia cum aliis instrumenta habere fugiebat. Nonnunquam etiam cum inuncti balnea ingressi fuerant, post egressi denuo ungebantur ut plurimum oleo modò simplici, vel oleo cum aqua mixto, ita enim magis lassitudinem tollere putabant, vel oleo variis odoribus condito, Nardino, Jasmino & aliis, quæ apud Galenum recensentur. Ut varia ungventorum odoribus conditorum genera soli lasciviæ & libidini inservientia prætercam, & Baccius *Nihil erat communius,* inquit, *quam ut quisq; lotus simplicis saltem olei unctione uteretur, tum ut sudores inhiberet, tum ut ab aëris injuriis sese vindicaret;* quæ confirmat Mercurialis, dum ungi solitos asserit, ne venti corpora aperta ingrederentur: neve sudore diffluerent; & ex Hippocrate citat, athletas perungi consvevisse, ut membra emollita labores sine rupturæ ullius periculo sustinerent. Et paulò post: *Quæ post balnea adhibebantur unctiones, nemo dubitat inservisse, ne humiditas in balneis acquisita evanesceret, neve reseratis à balnei calore meatibus nativa caliditas exspiraret.* Hunc autem sese inungendi modum quanquam Plinius lib. 15. c. 4. Græcorum inventum appellare videatur, dum *Græcos vitiorum omnium genitores, oleum primùm in gymnasia invexisse* dicit, & Anacharsis Scytha suæ gentis moribus insolitum ostendisse videtur, cum illud *insaniæ pharmacum* appellaret, quoniam eo peruncti athletæ insanirent; hunc tamen morem apud alias gentes etiam viguisse vel illud probat, quod idem Plinius lib. 2. c. 41. testatur apud barbaras nationes pro ungendis corporibus butyrum vel, ut appellat spumam lactis in usum fuisse. Et Galenus asserit c. 14. lib. 3. de Alim: Fac: *quod homines in plerisque frigidis regionibus, in quibus oleo carent, in balneo butyro utantur.* Denique quod fricationes attinet, quæ ad majorem unctionis penetrationem, vel etiam absque unctionibus fieri solebant, de eo nihil certo definitum invenire sese scribit Mercurialis. Sed &

hunc

huic morem, ut & pleraq; alia antea recensita, & frequenter in Romanorum thermis adhiberi solita, nec tamen ab iis propterea primum inventa fuisse, patet ex Celso lib. 2. cap. 14. *De frictione multa Asclepiades tanquam inventor ejus posuit in eo volumine, quod Communium Auxiliorum inscripsit: oportet autem neque recentiores viros in his fraudare, quæ vel repererunt, vel rectè sequuti sunt, & tamen ea quæ apud antiquiores aliquos posita sunt, auctoribus suis reddere; neque dubitari potest, quin latius quidem & dilucidius, ubi & quomodo frictione utendum esset, Asclepiades præceperit; nihil tamen reperit, quod non à vetustissimo auctore Hippocrate paucis verbis comprehensum sit: qui dixit, frictione, si vehemens sit, durari corpus: si lenis, molliri: si multa, minui: si modica, impleri.* Et hæc quidem de Romanorum lavandi moribus hactenus, quibus melius intelligendis lavacri Romani formam è Mercuriale lib. 1. c. 10. desumtam seu adumbratam potius & sicuti reliqua hujus dissertationis extremis suis saltem lineamentis descriptam sagaci lectori, ad illa melius intelligenda quæ ante dicta sunt, in calce hujus dissertationis offero.

Sed relictis Romanis, ad alias jam orbis gentes transiens pauca quædam & breviter referam, & quidem de Turcis primò, ad quos sicuti fatis volentibus potentissimum in Asia Romanorum imperium devolutum fuit, ita non dubitandum est, quin apud eosdem plurima etiam in his rebus vestigia reperiantur, quod & luculenter confirmant, qui de horum consvetudinibus institutisque scripserunt auctores, ex quibus patet, insolentissimam licet nostris moribus gentem, lavationis tamen in conservanda valetudine corporis usum non minus ac nos agnovisse. Idq; non viri solummodo sed & fœminæ quam maximè, quibus optimè convenit quod de suis Martialis olim dixit, dum *Romana fœmineis dilecta catervis balnea* adpellat. De his autem Arvevillius itiner. Turc. c. 21. quæ

contractiora hîc dabo: *Constantinopoli ut & in aliis Muhamedicis urbibus & provinciis, tam in Græcia, quam Asia & Africa, magnus reperitur thermarum magnificarum numerus, passimque columnis tabulisque præclarè ornatæ, soloque ex varii coloris marmoreis crustis artificiose strato; non privatim modò in Seraglio, sed & publicè visuntur.* Et, quæ illustrandis supradictis inservire puto, sic constructæ sunt hæ thermæ, ut duobus præcipuè ædificiis constent, rotundis & dimidiæ sphæræ instar, fornicato tecto superne clausis; ubi primum locum intraveris, in uno angulorum observabis fornacem more Germanorum ædificatam, ad lintea calefacienda vestesq; siccandas lavantium, tum in medio cameræ fontis scatebra marmore constructa adêst, & præterea disposita sedilia aulæis cooperta Turcicis, ubi loturi deponant â capsariis servandas vestes suas, quas adituri balneas quam pretiosissimas ornatissimasque induunt. Sic nudi linteo tamen cæruleo subligati sudarium intrant, ut sudent, unde postea egressis aperitur balneum, estq; locus priori altior & spatiosior, superne lumen plenum rotundis fenestris admittens: Hîc etiam scaturigo similis priori aquam plurimam abunde profundens; adstat marmorea oblonga mensa, cui postquam in labro quodam è marmore vel porphyrite satis te lavasti, adstantes balnearii servi pronum te imponunt, tum artus omnes variè extendēdo flectendoque, postea etiam superadstans Turca membra fricando palpandoque totum corpus percurrit. Et sic ad cameram quandam exilem, sed quantum opus est, calefactam deducit, ubi de novo panno quodam duriori manui chirothecæ instar induto corpus perfricat, abluitque calida frigidaque diversis profluente fistulis inter se temperata, æneoque vase damascenato superfusa. Tandem & pedes pumice purgat, crines radit novaculâ, & ubi novacula minus commodê adhibetur, unguento quodam psylothro istis regionibus utriq;

sexui

ſexui uſitatiſſimo, Ruſma dicto, depilat; quibus peractis ad veſtes reaſſumendas corpusque exſiccandum redis primum in locum, ſolutoq; capſariis pretio discedere licet. Et hæ quidem thermæ cujuscunque generis vel religionis hominibus, ſed præcipuè Turcis, Mauris, Apoſtatis frequentiſſime patent. Sicuti & fœminarum balnea (diverſa à viris, nec temerè ab iisdem intranda) non minori frequentia adeuntur: cum ſemel in ſeptimana lavare omnibus ſit receptum, ter vel quater etiam plerisque non inſolitum, ubi vel à mulieribus ad id conſtitutis lavantur, vel hanc ſibi invicem mutuam operam præſtant. *Videre licet*, inquit Arvevillius lib. 22. *fœminas Turcicas Græcasque X ſæpè vel XII ad thermas tendentes, occultato, ut ſolent, vultu incedentes, & ſecum ænea quædam vaſa deferentes, quibus & inſideant in balneo, & ubi domum redeant lintea, & quæ alia ſecum ferunt, includant; ſequentiq; à tergo vetulæ ancillæ capite geſtanda tradunt. Ex hac* itaque *conſvetudine familiari*, in balneis ſcil: invicem lavandi abluendique *præcipuè oritur*, inquit auctor, *illa, quam nos miramur in orientalibus fœminis concordia & dilectio;* adeo etiam, ut teſte Busbequio, *non minori inter ſe interdum amore ſuccedantur, quam apud nos adoleſcentum animos virginei vultus commovere ſolent.* Itaq; non mirum diligenter frequentari thermas ab hisce hominibus, cum tot ſint quæ invitent, mundities, ſanitas, ſuperſtitio, divagandi libertas, denique & voluptas; quantâ enim cum cura fœminas viri cuſtodiant, ut ne *feneſtras quidem illis publicas ſpectantes vias relinquant,* refert Busbequius: & ſuperſtitionem probant quæ apud Zwingerum relata reperi: *Turcæ triplici lotione ad orationem ſeſe præparant, prima Zeoargimeg vocatur, eſtque perfuſio totius corporis: altera Cachriat dicitur, quæ illis neceſſaria eſt cum vel alvum deponunt, vel flatus erumpunt, tertia Abdas dicitur quinque ſenſuum organis dicata.* welcke wtwendighe was-

singe, Arvevillius inquit, *dese plompe beesten in grooter weerden houden, om de inwendige wassinge vander ziele ende conscientie sich weinig bekomrende.* & Busbequius: *Summa apud Turcas munditiés, sterquilinea & alia purgamenta defodiunt, aut à conspectu amovent, sordesque instar piaculi aversantur, magis etiam quam animi impuritatem.*

Ex quibus concludo, lavandi consvetudinem hîc non tam ex imitatione Romanorum introductam, postquam eorum civitates occupassent; sed & longè antea ex veteri more, primisque Saracenicæ superstitionis institutoribus obtinuisse, vel naturali potius, quo omnes homines ad hoc feruntur, instinctui, sui veram debere originem crediderim.

In Algerii descriptione auctor anonymus refert balnea ibidem plurima esse, sed duo structuræ magnificæ, majus Assanbassæ, alterum Mahomedis opus, utrumq; marmore stratis cubiculis (credo ubi loti per unam vel alteram horam cubent pro leni sudatione, vid. Langii epist: med: lib: 1. ep. 50,) instructum, quo aqua etiam tum calida tum frigida per tubos diversos defluit. Et Tuneti idem scribitbalnea majora quatuor, minora CLVI reperiri.

De Persarum veterum consvetudine supra habuimus: & hodiernos etiam eorum mores, quoniam à Turcarum tum religione tum institutis aliis parum absunt, eos a balneorum itidem usu minimè abhorrere putandum est: Struisius in itin: Persico testatur: *Mijn Meester, niet tegenstaande hy een Prince was, soo bestondt echter sijn grootste, en meeste inkomen uyt het houden van Badstoven, waar van hy drie had; een in Derbent, een in Scamachy; en een in Ispahan: dese kosten hem den eene dagh door den ander, yder ten minsten 10 Rijexdaalders opbrengen.* & paullo post: *De Badstoven hebben werk van 't krieken van den dagh, tot aan der Sonnen ondergang. Van 's morgens tot 's middaaghs is het der Mannen, en daar na der Vrouwen beurt.*

Quod

Quod Ruthenos attinet: *In urbe Moſcua,* inquit Struis, *tum aliis locis circumjacentibus plurima ſunt balnea, tum privata tum publica utrique ſexui communia, ubi nudi & promiſcue ingrediuntur, vel obtecti frondium faſciculo, quo calida aqua macerato membra poſtmodum confricant; præcipue cum ſuper ſudatorio ſcamno cubant, ubi quantocunque calore ſeſe aſſaverint, non tamen cunctanter ſeſe frigidæ immergunt, ſed nudi extra balneum procurſantes, nec oculos exterorum mirantium, nec aëris injuriam morantur.* Et paulò poſt: *Balneatores Germani Moſcuam incolentes, & aquam quâ lavant herbis floribusque odoratis inficiunt, miniſtrisque ancillis utuntur, & è balneo exeuntes lecto excipiunt, ubi ſudent ulterius, tum hydromele refectis cibos offerunt.* Et qui nuper ſcripſit, Klenkius itin: Moſc: *plurima Moſcuæ balnea ſunt tum virorum, tum fœminarum, interpoſito pariete, ſecreta ab invicem.*

Ad vicinos transeo, in quibus ero eo brevior, quo magis eſt ſupervacaneum in re vulgo notiſſima deſcribenda immorari. Balnea verò in hisce terris & olim frequentia fuiſſe, & utrique ſexui communia refert Honorius. Taceo nuptialium balnearum ritus, quos Olaus Magnus refert, qui etiam de Oelandis, Alandis, Gothlandis memorat, eos mari frequenter lavari ſolitos, hinc natatores fuiſſe & urinatores egregios. De Fennis refert Nob: Vexionius in deſcr: Svec: obſtetrices Fennicas infantes recens natos calidiſſimo balneo inferre, ibique editiori loco virgis frondiferis cedere, donec cutis rubeſcat, eodemque modo puerperas tractari; omnes denique Fennos balneis frequentiſſime uti, ac inde exſilientes vel intenſiſſimo frigore aquas nive mixtas è rivo aut mari hauſtas nudo corpori alacres & ridente vultu ſuperfundere.

Sed mitto notiſſima & transeo ad exteros. Germanos olim infantes Rheno lavaſſe refert Tacitus; ſine dubio quod ad corporis valetudinem id expedire crederent, quod etiam

de

de Britannis memorat Cæſar; unde Virgilius cecinit:

- - *Natos ad flumina primum*

Deferimus, ſævoque gelu duramus & undis. Et

& Tacitus: *Germani rarò balneis calidis, fluminibus ſæpiſſime lavabant* (calidam ex eo forſan negligebant, quod nimio calentium aquarum uſu relangueſcere corpora crederent, quod & innuit princeps medicorum Hippocrates aph: 16. ſect: 5. *Calidum,* inquit, *ubi quis ſæpius eoutatur hæc mala adfert:* carnium effœminationem, nervorum incontinentiam, mentis torporem:) *Germani verò ſi lavarent balneis, calida abluebantur, lotique veſcebantur.* De hodiernis verò moribus nemini non notum eſt, quantâ Germanis frequentiâ balnea celebrentur; niſi forſan maritimos quosdam Germaniæ inferioris tractus excipiam, aquâ purâ ligniſque ad focum neceſſariis minus abundantibus; de hisce verò Germanorum balneis nimis ſuperciliose Baccius: *quidam,* inquit, *ex Germania Scriptores proſtant, qui ſuas Stuphas* (ſic forſan dictas, quod ſtipata conclavia eſſent) *in locum thermarum ſubſtituere auſi fuerunt. Verùm (ut Poëta dixit) Sic canibus catulos ſimiles, ſic maximis minima.* Et paulo poſt: *Sunt autem Stuphæ iſtæ publicæ vel mercenariæ potius tonſtrinæ modo, ubi lavantur & ſudant, ſuntque promiſcuæ omnibus, tam ægris, contagioſis, quam ſanis, ex quo promiſcuo concurſu, præſertimquando morbi graſſantur contagioſi, aut poſteaquam venerea lues adeo invaluit, non poteſt non periculum maxime imminere, præcipuè deterſis non benè ligneis parietibus, & præterea ubi rarior eſt fontana aqua, perpetuoque recens & clara, ſæpius putealis quæ cruda eſſe ſolet & cutem exaſperat.* Et rurſus Baccius: *Stuphæ ipſæ inſuper anguſtæ & tenebricoſæ omni commoditate carentes, & omni delicia, adeoque noxiæ multis & inviſæ potius quàm gratæ ac utiles.* & paulò poſt addit: *hîc cornua quædam ſcabioſis applicantur ad trahendum è cute ſangvinem,* & paulò poſt: *fuſtigandi*

eſſent

essent Stupharioli isti, qui pro sua avaritia, & ut plures recipiant obulos, tot sæpè adplicant cornicula, ut misellos exsangves sibi ad pedes cadere videant. Et lib: 2. in Germanorum mores rursus invehens, plane quasi Germanica corpora non pro tolerantia propria, sed prout visum fuerit homini Italo lavari deberent: *In Germania*, inquit, *cubant in balneo diutius, quod Plinius tamen damnat, imò sunt, qui accommodata in balneo ipso mensa opipare cum sodalitiis bibere soleant, epulari, ludere tota die*, additque *antiquum hoc esse huic regioni, & Carolum Magnum, qui Aquisgrani thermas diutissime frequentavit, consvevisse omnis generis homines secum in balneum ducere, ibiq; allatâ aliqua confabulandi materiâ, longam moram trahere.*

Sed præterquam quod de hoc Imperatore laudatissimo Æginardus, quem Zwingerus citat, honorificè magis scribat; *Carolus Magnus animi laxandi caussa calidis balneis delectabatur, iisque utebatur sæpius, crebroque natatu se exercebat, cujus adeo peritus fuit, ut nullus ei justè præferri potuerit, unde & ad Aquas graneas regiam exstruxit, ibique extremis vitæ annis usque ad obitum continuè habitavit.* Ipse etiam Baccius noster, dum lib: 7. c. 18. modum præscribit, ad quem Germanorum lavandi ritus emendari vult, nihil quidquam adfert, quam quod & notum vulgo sit, & usu receptissimum. *Nos itaq;* inquit, *deliciosis illis Romanorum Sudatoriis destituti, primùm his, quibus sudare opus fuerit, exercitium injungemus* (h. e. ut interpretor, consveta cuique negotia exercitii genus sunt commodissimum) *postea in tinam calidam, calido item & stipato cubiculo demittemus, exinde in lectum proximum benè constratum & calefactum ducemus, ubi & largè sudare deterso interim madore, aut etiam dormire, ut copiosius sudet jubebimus. Cum verò is in naturalem habitum rediisse visus sit, in solium frigidum mittemus, vel multa frigida perfundemus,*

vel

vel tepida si horruerit primo frigidam. Hinc mollibus linteis detersus dulci oleo aut butyro, ubi olei copia non sit, leviter perungi poterit. Et ubi sic ad pristinam mediocritatem rediisse visus fuerit, cœnet, & tum interposito ad minimum duarum horarum spatio ad somnum se convertat.

Verum missis tandem hisce, paucis, quæ restant, absolvam, vereor enim, ut Lectori benevolo prolixitate mea tædio sim, me certè evolvendi citandique labor jam dudum defatigavit. Eò itaque jam ero in adducendis Medicorum testimoniis brevior. quò magis est superfluum paucorum auctoritate ad ea persvadenda velle uti, quæ gentium consensu jam dudum ubique recepta sunt; vel rationem utendi ad certas præscriptiones regulasque medicas reducere, cum jam ante abunde descripta sit, sive ad corpora mundanda, sive emollienda, sive ad levandam lassitudinem, sive somnum conciliandum; sive etiam ob solam voluptatem balneis uti velimus. Vel denique in utilitatibus balneorum fastidiosa prolixitate describendis morari, quas Galenus brevissime complexus fuit, cum temperati balnei commoda recensens, *Balnea*, ait, *aperire poros, sudorem prolicere, sitim sedare, somnum provocare, mundare atque purgare cutim, sordemque omnem ex illa detergere, humectare corpus, adjuvare coctionem tertiam, corpus impinguare, gracilibus prodesse & claram vocem efficere:* lib. 3. art. cur. Unicum tamen discutiam, quod vulgi sermonibus adstipulantibus interdum Medicis quibusdam, usurpari solet, aquarum scil: humidique frequentem usum catarrhos in humanis corporibus producere. Intelligunt autem per catarrhum Medici vulgusq; non solummodo humoris lymphatici, postquam ejus vasa & consvetæ viæ fuerunt obstructæ, è capite in subjectas partes sensibilem delapsum, unde versiculus:

Si fluit ad pectus dicatur Rheuma catarrhus:
Ad fauces Bronchus, ad nares esto Coryza.

Sed & generaliter illis denotat omnem etiam alium, ut appellant fluxum ad partes solidas, ad articulos juncturasque membrorum e cerebro, tanquam pituitæ metropoli, per cœcas & occultas vias delatum. vid. Sennertus cap. de Catarrho. Equidem hunc morbum à veteribus nobis non fuisse satis adcuratè descriptum, vel ex solo imposito nomine adparet, cum Græci Catarrhum &, quod idem denotat, Defluxionem Latini appellarint, quasi non omnis animalium vita in perenni ac non interrupta sanguinis humorumque defluxione ac motu consi-

steret? Sed quanti in omni medicina momenti sit Harveiana illa circulantis sanguinis demonstratio, vel quod non minorem meretur laudem, si sedulò intentèque ad eandem in rimandis naturæ phænomenis respiciatur, hoc quidem loco non operosius ostendam. Quod verò defluxionum harum originem humiditatem fecerint, puramque aquam inter morborum caussas retulerint, ad illud quidem credendum illorum auctoritas me non adducet. Sicut enim extra omnem dubitationis aleam jam dudum à Medicis positum est, præternaturalem relaxationem &, ut receptis formulis loquar, viscerum tonum vitiatum inde oriri, quod obstructiones variæ in angustissimis tubulis, permeanti omnia spiritui circulantibusq; humoribus, obicem aliquando ponant, ita jam obsecro, quomodo aqua pura vel intus adsumta, vel adhibita exterius humiditate sua obstruere vel hæsitare alicubi posset, cujus tantæ sunt exilitatis particulæ, ut nullo adhuc microscopio detegi potuerint. Quæ enim nocumenta vel adjunctum aquæ frigus, insolitam introducendo contextui fibroso contremiscentiam, adferre posset, vel etiam coagulando gelatinosos hummores, obstructiones causare: illa non majori jure aquæ adscribuntur, quam ubi conjunctus interdum calor rarefactos nimium humores minus tenues in angustias solidarum partium deducit, ut ibidem hæsitantes elici vel excuti postmodum inde nequeant. Equidem libenter fateor in corporibus perfectissima sanitate non gaudentibus, qualia plurima pars hominum habemus, occultas morborum mineras & fermenta sopita per calidas lavationes excitari interdum, ut sentiantur vel manifestentur, thermasque adeo corporis integritatem & conservare & probare; quis autem inde inferre vellet, illa propterea culpari debere. Nam sicuti immedicabilia mala, non esse excitanda libenter agnosco; ita etiam, si quæ est aliarum intemperierum rationalis & verè medica cura, illam non sopiendo, sed alterando, non mali latentis sensum tollendo, sed malum illud ipsum vel digerendo, vel educendo, tentandam esse ab iis, quos sequor, accepi. Quantum verò faciant ad omnes ferè obstructiones tollendas, adeoque morbos innumeros, qui suam iis originem debent, medendos, balnea vel inde patet, ut ad auctores citandos rursus regrediar, quod non aliam legamus fuisse Romæ medicinam DC annis, quam balnea, ut auctor est Plinius lib. 29. c. 21. & inspiciantur si placet quæ censuit loco cit. de Græcis Medicis Cato: Baccius certè asserit c. 13 l. 7. *quæ hodie grassantur frequentissime scabies, impetigines, lepra atque alia hujus modi, cutim*

deturpantia vitia, perrara antiquis fuisse, purgamentis id genus sanguinis, per balneas quotidie dissipatis.

Itaq; cum Hesiodo, nil aquâ melius mortalibus datum fuisse meritò adserimus, in cujus veras laudes si me hic effundere vellem, quis foret orationi exitus? animalium certè conservandæ vitæ quidnam aliud dari potest accommodatius, quam id, quod à primo eorum exortu, per corpora fluere consvevit; nam quanquam in aëre vivamus, ex aqua tamen progeneramur; & ut de prima origine mundi, traditaq; nobis divinitus creationis historia nihil quidquam dicam, certè & in hunc diem omnes animalium fœtus, intra suas matrices circumfuso innatantes colliquamento, quid aliud quam tepido quodam, & foventur & vegetantur balneo? Hinc etiam Ægyptios aquam olim ut Numen adoraſſe, eamque veluti sacram in populum conspergere solitos fuisse perhibetur. Romæ etiam aqua Mercurii dicta ante portam Latinam in populum consperſa, crimina abluere putabatur, qui locus, teste Baccio, *ad tollendam superstitionem gentilium, rectè Sancto Johanni Baptistæ fuit postea dedicatus.* Hinc balnea & olim Neptuno dicata, vel Naiadibus vel Nymphis, & postea Sanctis in eorum locum à Pontificiis surrogatis, Sanctæ Mariæ, Sanctæ Luciæ, Sanctæ Helenæ, Sancti Christophori, Sancti Georgii cognomina acceperunt, ut pluribus idem refert cap. 18. lib. 16. Sed abrumpo, ne dum immoderatius laudes aquæ limpidæ prosequor, mihi reponatur, quod olim Sophistæ cuidam Laco regessit: cum enim Herculis encomium prolixis à se laudibus conscriptum recitare vellet, alter salse respondit:

Quis illum vituperat?

